

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ESKİ TÜRK YAZITLARIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

*Yrd. Doç. Dr. Erhan AYDIN

Karaman, Dil, Kültür ve Sanat Dergisi 2005, 205-211.

I. Giriş

Cumhuriyetin ilânıyla birlikte devletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün belki de üzerinde en fazla durduğu konu tarih ve dildir. Türk tarihinin İslamî dönemden öncesinin neredeyse bilinmiyor olması Türkçenin de içinde bulunduğu olumsuz koşullar Atatürk'ün bu konulara devlet düzeyinde öncelik vermesine sebep olmuştur.

Atatürk hem 1933'te yapılan üniversite reformu ile İstanbul Üniversitesi'ne hem de 1935'te kendisinin direktifleriyle kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne büyük görevler vermiştir. Bu görevlerin en başında elbette dil ve tarih konuları gelmektedir. Bütün bunların yanında 1931 yılında Türk Tarih Kurumu ve 1932 yılında da Türk Dil Kurumu'nu kurarak bu iki kurumu Türk tarihinin ve dilinin araştırılıp kökenlerinin ortaya çıkarılmasına hizmet etmeye sevk etmiştir. Şu da bilinmelidir ki Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk tarihi ve dili ile ilgili Batıda çok değerli eserler verilmiştir. Atatürk'ün de bunlardan haberdar olması dile ve tarih çalışmalarına önem vermesinde etken olmuştur. Atatürk, 1933 üniversite reformuyla İstanbul Üniversitesi'ne, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasıyla da bu fakülteye hem yurtdışından hem de yurtiçinden çok değerli bilim adamları davet etmiş, yurtdışından gelen bilim adamlarına üç yıl içinde Türkçe ile ders verecek duruma gelmelerini teşvik etmiştir. Bu da Atatürk'ün Türkçeye ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Hem İstanbul Üniversitesi'nde hem de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde istihdam ettiği bilim adamlarının bazıları Türk Dünyası kökenli olup Rus mezaliminden, bir kısmı da Avrupa'da özellikle Almanya'da yaşanan ırki sıkıntılardan ülkemize gelmiştir. Atatürk'ün bu fırsatları iyi değerlendirmesi sonucunda sadece İstanbul ve Ankara'da değil ülkenin bütün kesiminde büyük bir seferberlik başlatmıştır. Halkın kullandığı, ağız diye tabir edilen konuşma dilinden kelimeler derlenmiş ve Arapça, Farsça veya Batı kökenli kelimelerin yerine konması, böylelikle halkın konuştuğu kelimelerin yazı diline girmesine olanak sağlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde belki de en fazla dikkati çeken konu Eski Türk Yazıtları ile ilgili çalışmalardır. Cumhuriyetin ilanından 40 yıl kadar önce çözülen yazıtlardan, Osmanlı habersiz kalmıştı. Atatürk bu çalışmaları takip etmiş ve 26 Eylül 1932 yılında Domabahçe Sarayı'nda düzenlediği Türk Dili Kurultayına bu bilim adamlarından bazılarına çağırılmış, kurultayı baştan sona kadar izlemiş ve çeşitli notlar almıştır.

II. Yazıtların bulunuşu:

Bilindiği gibi yazıtlardan ilk söz eden Cuveynî'dir. Cuveynî *Tarih-i Cihan güşâ* adlı eserinde Uygur bölgesini gezerken rastladığı garip işaretlerle yazılmış taşlardan söz etmektedir. Bundan sonra

* Erciyes Ü. Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi/KAYSERİ; elmek: erhana@erciyes.edu.tr

XVIII. Yüzyıldan itibaren yazıtlarla ilgili buluşlar başlamış ve bu heyecanlı dönem V. Thomsen'in yazıtları çözdüğünü duyurduğu 1893 yılına kadar devam etmiştir. Sırasıyla İsveçli subay P. von Strahlenberg, D. G. Messerschmidt, ardından N. M. Yadrintsev yazıtlarla ilgili keşifler yapmıştır. Yadrintsev, Orhon ırmağı kıyısında, Koşo-Çaydam gölü yakınında bulunan iki büyük taş (Bilge Kağan ve Köl Tigin) bulmuş ve bilim dünyasına duyurmuştur. 1897'de de ünlü tarihçi, etnograf ve arkeolog D. A. Klements'in eşi botanikçi Y. N. Klements adlı bilgin Tonyukuk yazıtlarını bulmuştur. Tabii sözünü ettiğimiz buluşlar genel anlamda Orhon Yazıtları diye bilinen dört taşın bulunuşudur. Bugün 300 civarında taşın bulunmasına sebep olan bilim adamlarını da ismen anıp geçmek istiyoruz. P. S. Pallas, M. A. Castren, N. A. Kostrov, E. F. Korçakov, A. V. Adrianov, P. E. Kuznetsov-Kyarsnoyarskiy, İ. T. Savenkov, D. D. Vasil'ev, D. Bayar, D. Erdenebaatar vs.

III. Cumhuriyetten önceki ve sonraki dönemde Eski Türk Yazıtlarıyla ilgili Türkiye'deki çalışmalar:

Yurtdışında O. Donner, V. V. Radlov, V. Thomsen, P. Melioranskiy, W. Bang gibi bilim adamları yazıtlar üzerinde yarış yaparken ülkemizde yazıtlardan söz eden ilk çalışma İkdam gazetesinin 200. sayısındaki "Hutût-ı Kadîme-i Türkiyye" adlı makaledir. Bu makale 17 Şubat 1895'te yayımlanmıştır. Bu makalenin Latin harfleriyle yayını Prof. Dr. Bilge Ercilasun tarafından yapılmıştır (Ercilasun 1996: 409-412). Ercilasun, yazarı bilinmeyen bu makalenin Necip Asım'a ait olabileceğini belirtmektedir (Ercilasun 1996: 413). Bu makaleden sonra Şemsettin Sami'nin V. Thomsen'den yararlanarak yaptığı bir çalışmasını saymak mümkündür. Ş. Sami bu çalışmasında Kök Türk harflerini kırmızı, satırın altına da siyah mürekkeple Arap harfleri ile metnin transkripsiyonunu yapmıştır. Ancak Ş. Sami'nin ölümünden dolayı bu çalışma yayımlanamamıştır. Ş. Sami'nin böyle bir çalışmasının olduğunu Prof. Dr. Osman F. Sertkaya'nın ağ ortamında (internet) yayımlanan bir yazısından öğrenmiş bulunmaktayız. Ayrıca A. Sırrı Levend de Şemsettin Sami'nin bu eserinden söz etmiştir. (Levend 1969: 97-98). Ş. Sami'nin bu çalışmasından başka Necip Asım'ın (Yazuksuz) 35 sayfalık *Pek Eski Türk Yazısı* (İkdam, H. 1315, M. 1897; İkinci baskı: H. 1327, M. 1911) adlı yayını saymak mümkündür. Bu arada A. Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* adlı romanı ile Fuad Köprülü ve Ziya Gökalp'ın da Türk Yurdu dergisinde çıkan bazı yazıları Cumhuriyetten önce yapılan çalışmalardandır.

Cumhuriyetten sonra veya daha geniş anlamda Cumhuriyet döneminde yine Necip Asım'ın (Yazuksuz) H. 1340, M. 1924'te yayımladığı *Orhun Abideleri* adlı eseri gösterilebilir. N. Asım eserini iki kısma ayırmış ve ilk kısımda Kök Türk harfleri ile küçük bir gramer vermiştir. Eserin ikinci kısmında ise Köl Tigin ile Bilge Kağan yazıtlarının orijinal metnini Arap harfleriyle transkripsiyonlamış ve satır aralarına da Arap harfleriyle çevirisini vermiştir.

V. Thomsen'in *Sammlede Afhandlingar*'de yayımlanan (1922, 465-516) ve "Gammel-tyrkskie indskrifter fra Mongoliet, i oversaettelse og med indlening" adını taşıyan çalışması H. H. Schaefer tarafından Almancaya çevrilmişti ("Alttürkische Inschriften aus der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung", *ZDMG*, 78, 1924, 121-175). R. Hulusi Özdem'in bu Almanca çeviriyi esas alarak

“Moğolistan’daki Türkçe Kitabeler” (Türkiyat Mecmuası, III, 1935, 81-118) başlığını taşıyan çevirisi de Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmalardan sayılabilir.

Sadri Maksudi’nin (Arsal) 1924 yılında *Journal Asiatique* adlı dergide bir yazısı çıkmış daha sonra bu yazısının Türkçeye çevirisini “Çinliler ve Moğolların *Hoei-Hou* ve Uygurlarıyla Orhun Türk Kitabelerindeki Oğuzların Aynı Olduklarına Dair İzahat” başlığıyla Türk Yurdu dergisinde yayımlamıştır (c. 2, S. 7, Nisan 1341 (1924), 27-37). Tabii bu yazı sayesinde F. Köprülü ile aralarında tartışma çıkmış Köprülü de *Türkiyat Mecmuası*’nda Sadri Maksudi’yi eleştirmiştir. (Kitabiyat Tenkidleri, Sadri Maksudi’nin Çinlilerle Moğolların *Hoei-Hou*ları ve Orhun Türk Kitabelerinin Oğuzları”, c. 1, Ağustos 1925, 322-326). Ardından da Sadri Maksudi, Köprülü’ye cevap vermiştir. (“Çinlilerin *Hoei-Hou* Dedikleri Halkın Orhun Kitabeleri’ndeki Dokuz Oğuzların Aynı Olduğuna Dair İzahat”, Türk Yurdu, c. 3, S. 14, 1925, 218-231). Aslında bu tür tartışmalar Türkolojinin Türkiye’deki gelişimine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmalardan sonra Cumhuriyet döneminde Eski Türk Yazıtları ile ilgili yayınlar özellikle Hüseyin Namık Orkun, Ahmet Caferoğlu gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla artmıştır. Bu çalışmalardan bazılarını da kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

Ahmet Caferoğlu, “Orhon Abidelerinde Atasözleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 3, 1930, 43-46.

Necip Asım, “Orhun Alfabesinin Anadolu’daki İzleri”, *Cumhuriyet Halk Fırkası Konya Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Araştırmaları*, 1, Konya, 1934, 1-3.

Ahmet Caferoğlu, “Yukarı Talas Kadim Eserleri Meselesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 5, 1935, 365-369.

Ahmet Caferoğlu, “Yenisey-Orhon Harflerinin Menşei”, *Ülkü*, 42, 1936, 433-445.

H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları I*, TDK Yay., Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları II*, TDK Yay., Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

A. Cevat Emre, *Eski Türk Yazısının Menşei*, TDK Yay., İstanbul, 1938. Aynı çalışmanın Fransızcası: *Sur L’Origine de l’Alphabet vieux Turc*, TDK Yay., İstanbul, 1938.

H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları III*, TDK Yay., Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1940.

Ali Ulvi Elöve, “Yenisey Yazıtlarının Yanlış Tanınmış Bir Harfi’ne Dair”, *Türk Dili-Belleten*, seri II/1-2, Sonkânun (Ocak) 1940, 73-86.

H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları IV*, TDK Yay., Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1941.

H. Tankut, “Yenisey Yazıtlarına Bir Bakış”, *Türk Dili*, seri II/18-20, 1943, 75-78.

Ahmet Cevat Emre, “Eski Türk Yazısının Menşei”, *Türk Dili*, seri II/18-20, 1943, 78-81.

A. Dilaçar, “Orhon Yazıları Nasıl Okundu”, *Türk Dili*, seri II/18-20, 1943, 81-84.

H. Namık Orkun, “Göktürklerin Bizansla Münasebeti”, *Çınaraltı*, 3/78, Mart 1943, 10-15.

Kaare Grønbech, “Turkish Inscriptions from inner-Mongolia”, *Monumenta Serica*, 1939, 305-308. Türkçeye çevirisi: “İç Moğolistan’daki Türk Yazıtları”, çev. M. Özerdim, *Belleten*, VIII/31, 1944, 457-460.

Annemarie von Gabain, “Köktürklerin Tarihine Kısa Bir Bakış I”, çev. Saadet Çağatay, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/5, 1944, 685-695.

Bahaeddin Ögel, “Göktürk Yazıtlarının ‘Apurım’ları ve ‘Fu-lin’ Problemi”, *Bellekten*, 33, 1945, 63-87.

Annemarie von Gabain, “Köktürklerin Tarihine Kısa Bir Bakış II”, çev. Saadet Çağatay, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII/3, 1950, 373-379.

Bahaeddin Ögel, “Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi; Kutluk Bilge Kül Kagan ve Moyunçur”, *Bellekten*, XV/59, 1951, 361-379.

Akdes Nimet Kurat, “Gök Türk Kağanlığı”, *DTCF Dergisi*, X/1-2, 1952, 1-56.

Annemarie von Gabain, *Altürkisches schrifttum*, *SBAW*, Berlin, 1948. Türkçeye çevirisi: “Eski Türkçenin Yazı Dili”, çev. Sabit P. Paylı, *TDAY-B*, 1959, 311-329.

Yukarıda Cumhuriyet döneminde Eski Türk Yazıtlarıyla ilgili çalışmalardan bazıları verilmiştir. Bu çalışmalar içerisinde Hüseyin Namık Orkun’un *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinin ayrı bir yeri vardır. Bu eser hem Kök Türk harfli metni hem de transkripsiyonu ile Türkiye Türkçesine çevirisini vermiştir. Orkun, bu eserini 1936-1941 yılları arasında dört cilt olarak hazırlamıştır. 1. ciltte sırasıyla, Köl Tigin, Bilge Kağan ardından da Köl Tigin Yazıtının Çince yüzünün Hadiye Erturkan tarafından Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiştir. Erturkan, bu çeviride E. H. Parker’in Çinceden İngilizceye çevirisini esas almıştır. Bu cilt Tonyukuk, Ongin, İhe Hüşotü (Köl-İç-Çor), Suci ve Şine-Usu Yazıtı’nı içermektedir. 2. ciltte ise Kök Türk harflerinden söz edilmiştir. Ardından da Bilge Kağan Yazıtının Çince yüzünün İbrahim Necmi Dilmen tarafından Türkiye Türkçesine çevirisi verilmiştir. Bu çeviri de G. Devéria’dan yapılmıştır. Daha sonra Karabalgasun Yazıtı, Turfan’da bulunan Kök Türk harfli yazmaların transkripsiyonu ve çevirisi verilmiştir. Bu ciltte ayrıca diğer küçük yazıtlar işlenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İhe-Hanın-Nor, Talas, Hoytu Tamır, İhe-Ashete, Nagy-Szent-Miklós. İncelenen yazıt ve yazmaların fotoğrafları da verilmiştir. 3. ciltte ise Yenisey Yazıtları bulunmaktadır. Buradaki yazıtlar herhangi bir sıraya konmamış olup V. V. Radlov’un eserindeki sıra izlenmiştir. Bu yazıtlar daha sonra Rus bilgini S. E. Malov tarafından numaralanacak ve bundan sonraki çalışmalarda yazıtların adları ile birlikte E kısaltması ile Malov’un numaralandırması verilecektir (örn. E 38, E 41 gibi). Son cilt ise “Eski Türk Yazıtlarına Dair Notlar” ile başlamaktadır. Orkun, burada bazı problematik konular hakkında kendi görüşlerini vermiştir. Bu bölümde Ötüken hakkında bilgiler verilmiş ve Ötüken’in neresi olabileceği yönünde görüş belirtilmiştir. Ardından da bütün yazıtların bir sözlüğü bulunmaktadır. Son olarak da yazıtlara ait fotoğraflar verilmiştir. Bu dört ayrı kitap daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından birleştirilerek tek kitap hâlinde aslına sadık kalınarak yeniden basılmıştır.

Orkun’un *Eski Türk Yazıtları* adlı dört ciltlik eseri Türkiye’de yazıtlarla ilgili kapsamlı ilk çalışmadır. Orkun’un uzun zaman Macaristan’da bulunması kaynakları elde etmede kolaylık sağlamış olmalıdır. Orkun’un eseri ülkemizde genellikle klasik çalışma olarak görülmekte ve “V. Thomsen ile V. V. Radlov’dan etkilenme sonucunda bu iki bilim adamının görüşlerini taşımaktadır” şeklindeki eleştirilere katılmadığımızı da burada belirtmek istiyoruz. Gerek S. E. Malov’un *Enisejskaja pis’mennost’ tjurkov, teksty i perevody* (Moskva-Leningrad, 1952) adlı eserini ya da D. D. Vasil’ev’in *Korpus Tjurkskich runičeskich pamjatnikov bassejna Jeniseja* (Leningrad, 1983) ile *Grafičeskij fond*

pamjatnikov tjurkskoj runičeskoj pis'mennosti aziatskogo areala (Moskva, 1983) adlı eserlerini elde edemeyen Türkologlar için hâlâ başvuru kaynağıdır. Çünkü ülkemizde, genellikle Orhon Yazıtları diye bilinen Köl Tigin, Bilge Kagan ile Tonyukuk I ve II dışındaki yazıtların tamamını içeren bir yayın bulunmamaktadır. Üstelik Orkun, eserinin birçok yerinde Thomsen ile Radlov'a katılmadığını belirtmiştir. Bunlara birkaç örnek vermek istiyoruz: Orkun, *bişik* (KT G 6) kelimesi için şu açıklamayı yapmaktadır: “*Bişik* sözünün şimdiye kadar yapılan izahları yerinde değildir. Kelimeyi Kâşgarî'deki [I, 310] sözlerden birisi ile izaha çalışmak belki münasip olur” (Orkun 1936: 74). Bir başka örnek *bükli* kelimesi ile ilgilidir. Radlov *bök + li* “güçlü, kuvvetli” (Radlov 1895: 140); Thomsen *bökli* “güçlü, kuvvetli”, (Thomsen 1896: 99); Radlov *bökli* “özel ad” (Radlov 1897: 180); Orkun ise *bük* “ağaçlık, ormanlık” (Orkun 1936: 75) ve (Orkun 1941: 37) anlamını vermiştir. Burada da Orkun'un yine V. Thomsen ve V. V. Radlov'dan ayrıldığını görmek mümkündür. Gerçi bu ibareye daha sonra Masao Mori tarafından *Bök eli* şeklinde iki kelime olarak okuma önerisi getirilmiş ve kastedilen yerin de Kao-chü-li Devleti olduğu gösterilmiştir. (Masao Mori “‘*Bökli*’ veya ‘*Bükli*’ Şekillerinde Transkripsiyon Edilen Bir Kelime Üzerine”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. II, Ankara, 1981, 579-582).

IV. Sonuç:

Bu yazıda genel olarak Cumhuriyet döneminde Eski Türk Yazıtları ile ilgili çalışmalara değinilmiştir. Ancak konunun bütünlük sağlaması bakımından ülkemizde yazıtlarla ilgili ilk bahislerden de söz edilmiştir. Yazıtlar hakkında ülkemizdeki ilk bahisler konusu Prof. Dr. Bilge Ercilasun tarafından işlenmiş olduğu hâlde konuya hemen Cumhuriyet döneminden başlamamak için Cumhuriyet öncesi hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bilgiler verilirken Ercilasun'un sözü edilen yayınından yararlanılmıştır.

Ülkemizde Türk Dilinin köklerine inmeye yönelik çalışmalar Atatürk döneminde yoğunluk kazanmış özellikle kendilerinin takdire değer gayretleriyle birçok çalışma yapılmıştır. İlk neslin yazdıkları eserler de sonradan gelen nesillere ışık tutmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- ERCİLASUN, Bilge (1996), “Orhun Abideleri Hakkında Türkiye'deki İlk Bilgiler”, *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara, 1999, 409-422.
- LEVEND, A. Sırrı (1969), *Şemsettin Sami*, TDK Yay., Ankara.
- ORKUN, H. Namık (1936), *Eski Türk Yazıtları I*, TDK Yay., Devlet Basımevi, İstanbul.
- (1941), *Eski Türk Yazıtları IV*, TDK Yay., Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul.
- RADLOV, V. V. (1895), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St-Petersburg.
- (1897), *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge*, St-Petersburg.
- THOMSEN, Vilhelm (1896), *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, *MSFOu*, 5, 1896, 1-224. Türkçeye çevirisi: *Çözülmüş Orhon Yazıtları*, çev. Vedat KÖKEN, TDK yay., Ankara, 1993.